

A black and white photograph capturing a moment of intense physical struggle between two men. The man on the left is shirtless, wearing a dark tank top, and is leaning forward with his right arm raised, fist clenched, as if striking or blocking the other man. The man on the right is also shirtless, wearing a dark tank top, and is looking down with a pained or determined expression. The background is dark and indistinct, focusing attention on the two figures. The overall mood is one of conflict and physical exertion.

RAM
BAM

GRØNLAND

Om jøder i Grønland

Af Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson

Jøder i Grønland. Det lyder måske helt abstrakt, nærmest som en tilfældighed. Det har også kun været tilfældigheder og eventyrlyst, som har bragt jøder til Grønland. Men alligevel har landet en overgang kunnet bryste sig af den nordligste *min-jan* i verden, nemlig den som har været samlet på Thule-basen ved bygden Dundas ved 77° Nord. Den har således befundet sig meget længere mod nord end for eksempel menigheden *Or HaTzafon* (Nordlyset) i Fairbanks i Alaska, som nogle påstår er den nordligst beliggende.

Om jøders færden i Grønland ved vi endnu mindre end om jøderne i Island. Ganske sikkert har der blandt de første hollandske hvalfangere i 16-1700-tallet været enkelte jøder. Jøderne i Amsterdam deltog i hvert faldt i handelen med den dyrebare hvaltran og ejede nogle af de skibe, som deltog i hvalfangsten.

Men vi skal frem til det 20. århundrede for at give sikre rapporteringer om jøder i Grønland.

En zionist i Aasiaat

Den tyskfødte journalist og globetrotter Alfred J. Fischer¹ og hans kone besøgte Grønland i 1955. Hans venner i London havde før hans afgang sagt til ham "Du finder da ingen jøder i Grønland". De tog fejl. Midt i Diskobugten, i byen Egedesminde (Aasiaat), fandt Fischer en jøde. Han beskrev sit besøg på hospitalet i byen: "*The friendly Danish doctor, Dr. Schmidt, took me round the various departments. Finally we reached the children's section, whose inmates were an amusing mixture of Mongolian types with slanting eyes and blond, fair-skinned babies revealing their partly Danish parentage. With some astonishment, I noticed the nurse whose features showed neither Danish nor Greenland characteristics. Dr. Schmidt introduced her: "Miss Rita Sheftelovitch [Scheftelowitz] from Copenhagen."* Sheftelovitch sounds no more Danish than Francois sounds English. Moreover, Miss Sheftelovitch regarded my wife and me with the same curiosity with which we looked at her. In the afternoon we met her again, since one inevitably meets everyone at least two or three times a day in Egedesminde. Without any further ado, Rita now enquired in English whether by any chance we happened to be coreligionists."

Rita Scheftelowitz fortalte Fischer, at begge hendes forældre var kommet fra Rusland til Danmark.² Familien var ortodoks og hun var blevet zionist i en ung alder. Hendes plan var at emigrere til Israel, hvor hun ville arbejde på et af WIZO's børnehjem. Hun var taget til Grønland for at komme i praktik et sted som mindst af alt lignede Dan-

Rita Scheftelowitz om bord på Umanaq på vej til Egedesminde i 1955. Den unge dreng var en af de patienter, der havde været til behandling i København og som hun skulle tage sig af på vejen til Grønland. Foto Rita Felberts samling.

Rita Schefelowitz til dansemik. Her danser hun med Golo, sin grønlandske tolk. Foto Rita Felberts samling.

mark, men hun var også drevet af eventyrlyst, da hun som mange andre unge danskere søgte til Grønland for at opleve midnatssolen og den barske natur. På sit værelse bød Rita på te og ananas fra dåse, "*brought from the southern countries to the proximity of the North Pole*", som Alfred J. Fischer beskrev det. Rita Scheftelowitz tog afsked med ægteparret Fischer med ordene "*Leshana Haba B' Yerushalayim*" – Næste år i Jerusalem.³

47 år senere husker Rita Scheftelowitz, nu Felbert, lyslevende sit møde med Grønland og ikke mindst mødet med ægteparret Fischer i efteråret 1955. Hun var blevet ansat på en et-årig kontrakt og sejlede til Grønland med skibet Umanaq. Om bord var der også embedsmænd fra Grønlandsdepartementet, som skulle tilse forholdene, samt tuberkulosepatienter, der havde være til behandling på Øresundshospitalet.

Da Rita kom til Egedesminde, var næsten hele byen mødt op på kajen, da skibet lagde til. For Rita begyndte et travlt år som sygeplejerske på det lille hospital i Egedesminde samt i udstederne. Til udstederne rundt i Diskobugten sejlede hun med skibet Bjarnov, og senere i januar, da alt frøs til, tog hun derud med jægere på hundeslæder – en gang i 37 graders frost. På et af de togter tog hun et sygt barn med sig tilbage til hospitalet i Egedesminde. I vinteren 1955-56 hærgede en mæslingeepidemi i Egedesminde. Den krævede mange ofre i befolkningen, som ikke var

vant til mæslinger. De, der i forvejen var svækkede af tuberkulose og andre sygdomme, blev et let bytte. Meget af Ritas arbejde gik med de sygdomsramte og med at prøve at holde epidemien fra udstederne.

Der var dog også tid til at nyde livet i Egedesminde. Rita fik mange gode venner blandt grønlænderne og deltog i byens aktiviteter. At holde kosher var heller ikke så svært. Hun afholdt sig fra at spise kød, og der var selvfølgelig masser af god fisk. To gange i den lange vinter kom forsyninger og post, som blev kastet fra et fly ned på isen uden for byen. Med det sidste fly kom en kærkommen pakke til Rita fra hendes mor, som blandt andet indeholdt *matza*.

Rita ville gerne tilbage til Grønland og var lige ved at binde sig til yderligere to års arbejde på et børnehjem i Nuuk. Men planene ændredes. Hun supplerede sin uddannelse og i 1959 rejste hun til Israel på *ulpan* og arbejdede to år i Tel Aviv, før hun blev gift og kom tilbage til Danmark.⁴

Da Rita vendte tilbage til Danmark i 1956 anløb skibet, som hun sejlede med, Station Grønnedal. Her mødte hun sin slægtning Gunnar Siefert (senere kunstmaler), hvor han gjorde tjeneste ved Grønlands Kommandoen fra 1955-56. Drevet af eventyrlyst havde Gunnar søgt om at komme til Grønland efter gymnasiet. En af hans mindre sure pligter i Grønnedal bestod i at vende de få jazzplader, som fandtes på stedet og sende dem ud i æteren på den lokale radiostation. En af de første discjockeyer i Grønland var derfor også jøde. Gunnars dage kom tæt på at være talte i Grønland. Det hus, som han sov i, blev smadret af en lavine. Ved et held var han ikke i bygningen da lavinen kom farenende, men tyve år senere mistede fire danskere livet da en lavine faldt det samme sted.⁵

Jøden Chemnitz

I Nuuk mødte Alfred Fischer Jørgen Chemnitz, en tolk ved landfogedembedet i Nuuk. Jørgen Chemnitz fortalte med stolthed om sin jødiske bedstefar, som skulle stamme fra Polen. Han var ifølge Jørgen Chemnitz kommet til Grønland med et handelsskib efter seks ugers sejlads. Klimaet i

Grønland var for hårdt ved ham og han lagde sig syg med lungebetændelse før det sidste skib sejlede tilbage til Danmark. Han blev derfor nødt til at overvintre i Grønland, hvor han efterhånden kom sig. Året efter ønskede han ikke at vende tilbage til København og han giftede sig med en sød grønlandsk pige, som havde plejet ham godt om vinteren. Chemnitz blev således stamfaderen til den indflydelsesrige Chemnitz-familie i Grønland.

Fischer skrev stolt om det nyfundne jødiske islæt i Grønland: *“The Chemnitz family has given Greenland its intellectual elite. One nephew represents the first native clergyman with academic training. True – none of them belong to the Jewish faith any more. On the other hand, there is no member of the Chemnitz family, who is not proud of his Jewish origin and who would not take pleasure in recounting his strange family history.”*

Senere slægtled i familien Chemnitz kender imidlertid intet til denne jødiske oprindelse, som Jørgen Chemnitz forvissede Alfred J. Fischer om i 1956. Forfaderen, Jens Carl Wilhelm Chemnitz kom faktisk til Grønland i 1834. Han var antageligt født på Als, men hans slægt stammede fra Holsten og havde aner i Mecklenburg. Den første Chemnitz i Grønland, som altså ikke var jøde, var ansat ved Den Kongelige Grønlandske Handel som bødker.⁶

Ti tæer i isen

I 1929 kom Fritz Loewe, en jødisk meteorolog, til øen sammen med sin kollega og ven, Alfred Wegener, der var verdenskendt for sin teori om kontinenternes drift. Ekspeditionen gik til Grønlandsisens midte, hvor man blandt andet ville måle iskappens tykkelse med de nyeste metoder og instrumenter. Efter tre rejser ind på isens midte tog en gruppe forskere og 13 grønlandere af sted for fjerde gang med forsyninger til kollegaer der var på en station kaldet *Eismitte*. Imidlertid opgav alle de grønlandske deltagere på nær én, og vendte tilbage til vestkysten. Wegener, Loewe og den grønlandske Rasmus Villadsen fortsatte med de forsyninger de kunne slæbe i temperaturer ned til -54

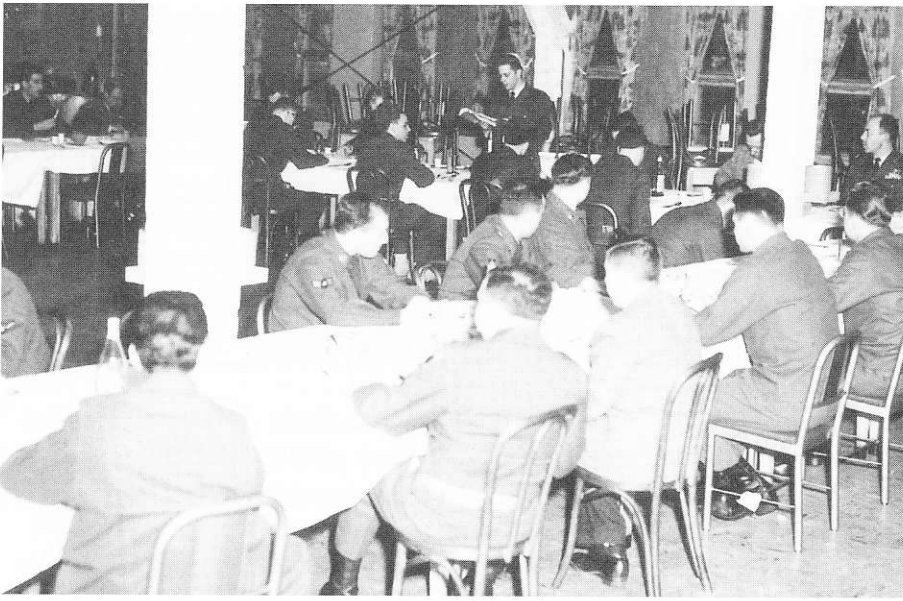
Polarforskeren Fritz Löwe (senere Loewe) (1895-1974) i sin snehytte i station “Eismitte”, på Grønlandsisen, hvor han 1930-31 blev nødt til at overvintre, efter at han havde mistet alle sine tæer på grund af koldbrand.

°C. Da de nåede til station *Eismitte* var Fritz Loewes tæer alle livløse af koldbrand. De blev amputeret af hans kollega med en saks og en lomme-kniv. Loewe overlevede, men måtte overvintre i station *Eismitte* vinteren 1930-31. Alfred Wegener og Rasmus Villadsen, derimod, forsøgte at vende tilbage til vestkysten fra station *Eismitte*, men de nåede aldrig frem. I 1934 måtte Loewe forlade Tyskland med sin familie, først til England og senere bosatte han sig i Australien, hvor han var professor.

Thule Air Base

På sin rejse for blandt andet at finde jøder i Grønland i 1955, besøgte Alfred J. Fischer også verdens nordligste minjan på Thulebasen. Hertil fløj han fra Søndre Strømfjord (Kangerlussuaq) og mødte et underligt moderne mikrosamfund, bestående næsten udelukkende af mænd, som havde såvel en radio- som en helt ny tv-station, som man var meget henrykt over. På basen fandtes der fra og med 1954 en jødisk menighed, som altid kunne samle cirka 15 mænd til en sabbatgudstjeneste. I Thule fungerede en slags reserverabbiner. Det var en juridisk kandidat og løjtnant ved navn Maurice Burk. Burk stammede fra New Orleans. Fischer mødte Burk i den elegante “Officers Club”. Burk fortalte ham alt om denne nordligste minjan i verden. Menigheden var oprindeligt blevet stiftet af en Captain Robert Holt, en teologistuderende fra trossamfundet Christian Science. Hans kundskaber i hebræisk var efter sigende så enestående, at mange mennesker ikke var klare over, at han i virkeligheden ikke var jøde.⁷

Seder i Thule 1955. Maurice Burk fra New Orleans læser op fra Haggadaen. Foto Maurice Burks samling.

Burk blev efter afsluttet eksamen ved Tulane Law School i 1953 premierløjtnant i *The Judge Advocate General's departement of the US Air Force*. I december 1954 blev han udkommanderet til Thule. Det var Maurice Burk, der fik ideen til at holde *Seder* i 1955, og det viste sig, at der var langt flere jøder i Thule end han havde troet. Nogle havde han ikke en gang mødt før Sederen. De fik fløjet matzot, mad, vin og Haggadaer til Thule og Sederen blev holdt på basens største sal.⁸ Den danske kommandør i Thule Eigil Franch Petersen⁹ blev inviteret med til Sederen.

Alfred J. Fischer beskrev også nogle af de jøder, han mødte på Thulebasen. En af de første han mødte, var den 22-årige Kleinmann fra New York, som tog sig af basens bogbutik. Da han, som ortodoks jøde, kom til basen, sørgede den protestantske præst på basen for, at han aldrig kom til at arbejde på shabbaten, og at han fik tilsendt kosher mad fra New York, endda *gefillte fish* på dåser.

En anden soldat, Robert J. Mezistrano, en sefardisk jøde født i Casablanca, var ifølge Fischer noget af et sproggeni. Han talte arabisk, fransk, italiensk, engelsk og tysk, hvis ikke flere sprog. Hans forældre stammede fra Istanbul. Her var også en Holocaust-overlevende, Louis Helish (oprindeligt Lutz Helischkowski¹⁰), som sammen med sin familie var blevet deporteret fra Berlin til Theresien-

stadt. Faren blev myrdet i Auschwitz, men Lutz, hans lillesøster og mor emigrerede til USA i 1945. Lutz havde haft 18 forskellige stillinger, før han gik i hæren. I uniform vendte han tilbage til Berlin, hvor han blev gift med en jødisk pige, også en overlevende.

Der var i alt 53 jøder på Thulebasen, da Alfred J. Fischer besøgte den. Sammen med disse og 15 andre, der var stationeret i Søndre Strømfjord, deltog Fischer i en *Rosh Hashana* gudstjeneste ledet af rabbiner Kalman L. Levitan fra New York. Alfred J. Fischer beskrev Rabbi Levitans tale til menigheden: "*In beautiful, moving words he related the story of the call made upon Abraham to sacrifice his son Isaak to the situation of the men in Thule, encouraging them to take a positive view of their fate in the light of the divine providence.*"¹¹ Rabbi Levitan skrev så ved sin hjemkomst til New York til dr. Kopel Burk, der er Maurice Burks bror: "*The letter is merely to inform you that he is well, and in good spirits. The rigor of his duty assignment are not conducive to the easiest kind of living, but it should please you to know that he has adapted to his circumstances without forgetting his Jewish responsibilities. Meeting, knowing and serving him has been both a pleasure and privilege for me.*"¹²

Thulebasen var ikke noget ønskested for en ung amerikansk soldat, som også tydeligt kan ses

på replikker i samtidige amerikanske film, hvor en udstationering i Grønland ofte blev fremstillet som en straffeforanstaltning. For mange af de jødiske mænd var slabbaten og helligdagene derfor også kun en kærkommen mulighed for at holde mere fri. Højdepunktet i Maurice Burk's ophold i Grønland var nok ikke det jødiske liv men derimod Bob Hope's visit i Thule i december 1954. Hans juleshow blev filmet og sendt på fjernsyn overalt i USA, ja i den ganske verden. Sammen med Bob Hope var Anita Ekberg og mange andre mere fladbrystede kendisser, heriblandt jødiske komikere som Robert Strauss og Peter Leeds.

Et skib med historie

Som et lille kuriosum, som forbinder Grønlands og Israels historier, kan slutteligt nævnes, at staten Israels første flådefartøj, *Elat* (senere *Matzpen*), oprindeligt var et amerikansk kystbevogtningsskib, som blev søsat under navnet *Northland* i 1927. Skibet, som var forstærket til sejlads i is, blev brugt til patruljer i Beringhavet. I 1941 blev skibet med andre amerikanske fartøjer sendt til Grønlands kyster for at beskytte blandt andet danske interesser. Den 12. september 1941 bordede besætningen den norske trawler *Buskø*, som blev brugt af tyskerne som vejrskib og medbragte spioner. Dette var den første amerikanske flådesejr under 2. Verdenskrig og den første handling fra USA's side inden landet officielt gik ind i krigen. I kølvandet på denne sejr fangede besætningen på *Northland* tre tyske spioner, som var i færd med at opbygge en hemmelig radiostation inde på kysten. Besætningen på *North-*

Northland ved Grønland i 1944. Senere fik skibet navnet The State of Israel. Foto United States Coast Guards.

land sænkede også en tysk u-båd og et tysk skib, som fragtede spionekspeditioner til Grønland i sommeren 1944. I 1946 blev *Northland* solgt til et amerikansk firma, som jødiske organisationer stod bag. Skibet sejlede i 1947 med jødiske overlevende til Palæstina, under et nyt og passende navn *The State of Israel*.¹³

Forfatteren ønsker at takke:

Rita Felbert (f. Scheftelowitz), København
Maurice L. Burk, Kenner, Louisiana, USA, og
Gunnar Saietz, Tappernøje

NOTER

1. Se biografiske oplysninger om Alfred J. Fischer i Vilhjålmur Örn Vilhjålmssons artikel om de islandske jøder i dette bind. Fischer nævner kort sit besøg i Grønland i sin biografi "In der Nähe Der Ereignisse". Transit Buchverlag, Berlin (1991), s. 7.
2. Rita, der i dag hedder Rita Felbert og bor i København, oplyser, at hendes mor faktisk kom fra Polen og faren fra det nuværende Litauen.

3. *Wiener Library* London: Press Cuttings, Denmark (Greenland): Maskinskrevet manuskript (dateret 1957) med titlen "Encounters with Jews Near the North Pole. Report from Greenland" (4 sider). Underafsnittene bærer følgende overskrifter:

I Egedesminde prior to Jerusalem, Nurse Rita Sheftelovitch is the first Jewish girl in Greenland, II The Chemnitz Family are proud of their Jewish Grandfather from Poland, III The

- World's northernmost Minyan;
 Det lader sig ikke bestemme, om Fischers manuskript nogen sinde er blevet publiceret på engelsk, men hans fortælling om Rita Scheftelowitz udkom i en avis i Schweiz (antageligt Neue Zürcher Zeitung som Fischer havde skrevet for siden 1930'erne) under overskriften: "Jüdische Begegnungen in Nordpolnähe".
4. Interview med Rita Felbert, 30.6.2003.
  5. Telefoninterview med Gunnar Siefert, 1.7. 2003.
  6. Familien Chemnitz' rigtige baggrund er venligst oplyst forfatteren af pastor Jens Christian Chemnitz, nevø til Jørgen Chemnitz, 19. juni 2003.
  7. Se note 3. Alfred Fischer beskrev Burk således: "*A lawyer by profession – he works in the Army's legal department. Burk will find the hardship of his year in Thule far easier to bear than many others since he regards his Jewish activities as a real mission. He comes from New Orleans, of an orthodox Jewish family. As a child he attended the Cheder. His mother was a native American, while Maurice's father immigrated from Pinsk and is supposed to possess more Jewish knowledge than many a rabbi;*"
 Med "native American" mente Fischer ikke indianer, men at moren var af en gammel jødisk familie i USA.
  8. Oplysninger i brev fra Maurice L. Burk til forfatteren af d. 9. juli 2003.
  9. Eigil Franch Petersen, senere kontreadmiral og chef for Grønlands forsvar. Han fik hurtigt forfremmelse, fordi han var med de engelsk-amerikanske styrker ved landgangen i Normandiet 1944. Han gjorde senere tjeneste i Grønland.
  10. Lutz Helischkowitz' navn er på listen over overlevende fra Theresienstadt, se *Terezin Ghetto 1945*, Praha dña, 6. oktōbra 1945, s. 175.
  11. Se note 3.
  12. Brev fra Kalman L. Levitan, Chaplain (Capt.) USAF, 3650th Military Training Wing, Sampson Air Force Base, Geneva, New York, 18. oktober 1955 til Dr. Kopel Burk, Staten Island, New York; Rabbi Kalman L. Levitan var en noget speciel type. Han var også digter og udgav sine digte i miniaturebøger af udsøgt kvalitet, som i dag sælges for en formue grundet deres sjældenhed. Hans kendteste værker var "Peoples of the little book" (1983) og "Tongues of Flame" (1989).
  13. Information om USCGC Northland er hentet fra US Coast Guards hjemmeside: http://www.uscg.mil/hq/g-cp/history/Northland_1927.html.